

ברכות מצוות תפילין

המקורות לברכות התפילין בתלמודים ובתוספתא

סוגיית התלמוד הבבלי במסכת מנחות (לו, א) פותחת בדיון במספר ברכות הנחת תפילין לכתחילה ובדיעבד, ובתוך כך מביאה את מאמר רבי יוחנן העוסק בנוסח הברכות:

אמר רב חסדא: סח בין תפילה לתפילה - חוזר ומברך.

סח - אין, לא סח - לא?! והא שלח רב חייא בריה דרב הונא משמיה דר' יוחנן: על תפילה של יד אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. על תפילין של ראש אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין!

אביי ורבא דאמרי תרוייהו: לא סח - מברך אחת, סח - מברך שתיים.

תנא: סח בין תפילה לתפילה עבירה היא בידו, וחוזר עליה מערכי המלחמה.

הנושא של סוגיא זו הוא השלכות ההפסק בדיבור בין הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש. בדברי רב חסדא ואביי ורבא - ההפסק גורם צורך להוסיף ברכה, ובברייתא - ההפסק מוגדר כעבירה שחוזר עליה מעורכי המלחמה.

נחלקו הראשונים בהבנת תירוץ אביי ורבא, שבא להסביר את היחס בין דברי רבי יוחנן לדברי רב חסדא. רש"י מפרש שדברי אביי ורבא באו להעמיד את דברי ריו"ח, המזכירים נוסח של שתי ברכות שונות על התפילין, במקרה שסח בלבד. לעומתו, ר"ת מפרש שדבריהם מוסבים על דברי רב חסדא, וכוונתם לשנות את ההבנה הראשונית של הגמרא בדבריו, ולהסביר שהוא בא לומר שבמקרה שסח יש לברך על תש"ר שוב את ברכת התש"י. ועוד נדון בדבריהם להלן.

ברכות הנחת תפילין, כדברי רבי יוחנן, מובאות גם בגמרא במסכת ברכות (ס, ב) בתוך רצף הברכות שאדם מברך בבוקר בכל יום:

כי מנח תפילין אדרעיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. ארישיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין.

דברי הגמרא בברכות מתאימים לפשטות המימרא של רבי יוחנן המובאת במנחות, שבכל מקרה מברכים ברכה נפרדת על הנחת תפילין של יד ועל הנחת תפילין של ראש.

גם בתלמוד ירושלמי (ברכות פרק ב הלכה ג) משמע שבכל מקרה מברכים על הנחת התפילין שתי ברכות (וברכה שלישית בחליצתן), אלא שייחוס הברכות שם לתש"י ותש"ר - הפוך:

באי זה צד הוא מברך עליהן?

ר' זריקן בשם ר' יעקב בר אידי: כשהוא נותן על יד מהו אומר? ברוך אקב"ו על מצות תפילין. כשהוא נותן על הראש מהו אומר? ברוך אקב"ו על מצות הנחת תפילין. כשהוא חולצן מהו אומר? ברוך אקב"ו לשמור חוקיו.

לעומת זאת, בתוספתא של מסכת ברכות (ליברמן פרק ו הלכה י) העוסקת בברכות המצוות, מוזכרת ברכה אחת בלבד על הנחת התפילין:
 העושה תפילין לעצמו אומ': ברוך שהחיינו. כשהוא מניח: ברוך אשר קד' במצ' וצו' להניח תפילין. מאימתי מניח? בשחרית. לא הניח בשחרית - מניח כל היום כולו.

בתלמוד ירושלמי (ברכות פרק ט הלכה ג) נראה שהובאה תוספתא זו, אלא ששם גרס בלשון הברכה דווקא 'על מצות', בהתאמה לחילוף שמופיע בירושלמי גם בפרק שני:

העושה תפילין לעצמו וכו' לאחר וכו'. כשהוא לובש אומר על מצות תפילין. הסמ"ג (עשין כב), כנראה, ראה את דברי הירושלמי הללו כמתאימים לשיטה שאין מברכים על התפילין אלא ברכה אחת. אולם, כפי שראינו לעיל, בירושלמי בפרק שני משמע בפשטות שמברכים שתי ברכות.

אמנם, אפשר לדחוק ולפרש שם על בסיס הלשון 'כשהוא נותן על יד' וכשהוא נותן על ראש', שמדובר על מקרים נפרדים שבאחד האדם מניח תש"י לבדן ובשני תפילין של ראש לבדן, אך כשמניח את שתיהן באותו זמן - יוצא בברכה אחת. מהמשך דברי הירושלמי בפרק תשיעי, סובר ה'פני משה' שמוכח שהירושלמי סובר שאכן מברכים שתי ברכות על הנחת התפילין (ועי' דבריו במראה הפנים):

מצוות אימת מברך עליהן? רבי יוחנן אומר: עובר לעשייתן. רב הונא אומר: בשעת עשייתן. אתיא דרב הונא כשמואל, דאמר רבי יוסי בי ר' בון בשם שמואל: כל המצוות טעונות ברכה בשעת עשייתן, חוץ מתקיעה וטבילה, ויש אומרים - קידושין בבעילה. אמר רבי יונה: אית לך חוריי - תפילין של יד עד שלא יחלוץ. ושל ראש - עד שלא ייבה. לא ייבה? מן דייבה הא ייבה.

לשון הירושלמי בסופו היא סתומה, אך נראה שהירושלמי מדבר על ברכה נפרדת לתש"י וברכה נפרדת לתש"ר, ואין שום רמז לכך שברכת תש"ר אינה נוהגת אלא במקרה של הפסק. מסיבה זו סבר ה'פני משה' שפירושו בירושלמי הוא היחיד האפשרי.

אולם, בידיו של ה'פני משה' לא היה פירוש בעל ספר חרדים לירושלמי. שם הסביר שדברי הירושלמי הללו אינם עוסקים כלל בברכת התפילין שלפני הנחתן, אלא בברכה שמברך בשעת חליצתן - 'לשמור חוקיך', ופירש את לשון הירושלמי באופן אחר לחלוטין. ממילא, אין לראות ירושלמי זה כראייה לקיומה של שיטה לברך שתי ברכות על הנחת תפילין.

ברכה אחת או שתיים - שיטות הראשונים

לדברי רש"י בסוגיית הבבלי במנחות, די בברכה אחת על תפילין של יד ושל ראש, ורק אם סח עליו לברך ברכה נוספת. לדבריו, יש לפרש שהגמרא בברכות מדברת במקרה שסח לאחר הנחת תפילין של יד.

יתירה מזו, לדעת רש"י העבירה של הסח בין תפילה לתפילה אינה אלא אם לא חזר וברך על התפילין של ראש, אלא הסתפק בברכה שברך קודם הנחת התפילין של יד, למרות שסח לאחר הנחתן.

רש"י שם מסביר שהשינוי בנוסח הברכה על תפילין של ראש כאשר סח לאחר הנחת תפילין של יד נובע מכך שהאדם נמצא כבר בסופה של המצוה, ולכן אינו יכול להשתמש בלשון 'להניח' שמשמעה שנמצא קודם עשיית המצוה - 'עובר לעשייתה'.¹

אמנם, יש להקשות על פירוש רש"י, שטוען שברכת 'להניח' אינה שייכת אלא לפני הנחת תפילין של יד, מן ההלכה המובאת בהמשך הגמרא לגבי המשכים לצאת לדרך קודם אור היום, שמניח תפילין וכשיגיע זמן יברך עליהן. שם לא מוזכר שינוי בנוסח הברכה, ואם כן משמע שאין בעיה לברך בלשון 'להניח' גם לאחר שהתפילין כבר מונחות.

תוספות חולקים על פירוש רש"י לברייתא, וסוברים שהעבירה של הסח בין תפילה לתפילה אינה בכך שלא בירך לאחר שסח, אלא בכך שגורם ברכה שאינה צריכה. אמנם, תוספות מסתפקים אם דין זה נאמר דווקא באדם המניח תפילין משום ששתיהן נחשבות מצוה אחת, או שהוא נכון בכל אדם שעושה שתי מצוות בזו אחר זו באופן שיכל לפוטרן בברכה אחת, כגון השוחט שני עופות.

ר"ת חולק גם על פירושו של רש"י לדברי אב"י ורבא, וסובר שבכל מקרה יש לברך על תפילין של ראש ברכה בפני עצמה, כמשמעות הפשוטה של דברי רבי יוחנן והגמרא בברכות, אלא שאם סח לאחר הנחת תפילין של יד לפני שהניח תפילין של ראש - עליו לברך עליהן שתי ברכות. לדבריו, מובן עוד יותר מדוע יש עבירה בכך שסח בין תפילה לתפילה - שגורם בכך צורך לחזור על אותה ברכה פעמיים, שזה בוודאי בגדר גורם ברכה שאינה צריכה.

ביאור שיטת ר"ת - מדוע תיקנו שתי ברכות על מצוות תפילין?

בחידושים המיוחסים לרשב"א על מסכת מנחות (לו, א) מבסס את שיטת ר"ת על המשנה במנחות:

נראה כשיטת רבינו תם ז"ל טפי, האחת דנראה כתקון² שתי ברכות לשתי תפילין, כיון דשתי מצות הן, מדאמר' [לח, א] תפלה של יד אינה מעכבת של ראש.

לאור הבנה זו הוא נזקק להסביר מדוע בכלל יש בעיה בהפסק בין הנחת תש"י לתש"ר:

¹ בספר 'קרן אורה' (מנחות לו, א) העלה נפ"מ מהסברו של רש"י לשינוי בין נוסח ברכת תש"י לנוסח ברכת תש"ר: 'ולפי טעמו של רש"י ז"ל יש לומר דוקא בסח הוא דמברך 'על מצות' בשל ראש - משום דגומר המצוה, אבל אם אין לו אלא של ראש לבד ומניחו - אפשר מברך גם עלי 'להניח', כיון דהתחלה הוא. וא"ש הא דמוקי להא דר' יוחנן דוקא בסח, ולא על של יד לבד ועל של ראש לבד אם אין לו אלא אחת מהם, משום דבכה"ג מברך על שתיהם להניח'.
אולם, בדברי הרמב"ם (ה' תפילין פ"ד ה"ד - ה') מפורש שבכל מקרה אין מברכים על של ראש אלא בלשון 'על מצות'. לכן הציע ה'קרן אורה' טעם אחר: 'ונראה בטעם שינוי הברכות, משום דבשל יד נאמר 'וקשרתם' כו' - חיוב ההנחה בפירוש, מש"ה מברך 'להניח'. אבל בשל ראש נאמר 'והיו לטוטפות' כו', ולא נאמר החיוב בפירוש כמו בשל יד, מש"ה מברך 'על מצות' כו' ואינו מוזכר חיוב הפעולה בפירוש'.
² אולי צ"ל 'דתקון'.

אף על גב דתרי מצות נינהו מדאינן מעכבות זו את זו, מ"מ דקרא בעי כי עביד לתרוויהו דלקדים דידא לרישא, ולכן בעינן שלא יהא היסח הדעת ביניהם ושיסיח ביניהם, שהרי אם יסיח ביניהם נמצא שהשניה לא תהיה גמר לראשונה, ולכך אסור לאסוחי בנתים וחוזר עליה מעורכי המלחמה. בהמשך לדברים אלה הוא מסביר שהצורך לחזור שנית על ברכת 'להניח' במקרה שסח אינו כדי שתחול ברכת 'להניח' גם על התפילין של ראש, אלא דווקא לשוב ולברך על הנחת התפילין של יד בסמוך להנחת התפילין של ראש: והיכא דסח הצריכו לחזור ולברך ברכה ראשונה שבירך כבר, כדפר"ת דבסח מברך שתיים על של ראש, כדי להראות שזו מצוה שניה גמר לראשונה, שהרי כשחוזר ומברך פעם אחרת ברכה ראשונה, הרי עושה כאלו לא בירך כלל בעבור שלא גמר מצוותו כמו שצוותהו תורה. **הילכך כשחוזר ומברך על הראשונה ועל השניה ביחד, דהיינו כשמברך שתיים על השניה - הרי הוא עושה השניה גמר לראשונה, שהרי ברכה דלהניח דמברך פעם אחרת אינו שאותה ברכה דלהניח תהיה בשביל מצוה שניה של ראש, דא"כ שתי ברכות למה יברך על מצוה אחת? אלא משום שחוזר ומברך על הראשונה כדי שתהיה השניה גמר לראשונה כדבעי קרא.**

אולם, בהלכות קטנות לרא"ש (הלכות תפילין סימן טו) הביא מהל' תפילין עתיקתא, שאף הוא סובר כר"ת שלעולם מברכים שתי ברכות על התפילין, ומדבריו נראה שהבין את החזרה על הברכה באופן שונה:

סח בין תפילין של יד לתפילין של ראש - אם סח שיחת חולין, חוזר עליה מעורכי המלחמה. ואם בקדושה ויהא שמיה רבה סח - אין חוזר עליה מעורכי המלחמה, אלא חוזר ומברך על של ראש שתיים, מפני שכל תפילין טעונות שתי ברכות. ואם ברכן כאחת עולות זו לזו. ואם הפסיק בקדושה - בטלה הראשונה, וצריך לברך ב' על של ראש.

מדבריו משמע שהחזרה על ברכת להניח אינה ברכה מחדש על תפילין של יד כיון שלא השלים מצוותן, אלא נובעת מהצורך שיחולו שתי ברכות הן על תפילין של יד מצד עצמם, והן על תפילין של ראש מצד עצמם.

הרא"ש עצמו הסביר את דבריו באופן מעט שונה, וכתב שכוונתו לומר שרק תפילין של ראש טעונות שתי ברכות:

הא דקאמר 'מפני שכל תפילין טעונין ב' ברכות' - תפילין של ראש קאמר [כלומר] לעולם טעונין שתי ברכות, ואם לא הפסיק גם עלייהו קאי ברכת להניח. לכך כשהפסיק צריך לחזור ולברך ברכת להניח.

פסק ההלכה

בשו"ע (כה, ה) פסק כשיטת רש"י והרמב"ם, שאינו מברך אלא ברכת 'להניח', אלא אם כן סח בין תש"י לתש"ר, שאז מברך על של ראש 'על מצות'. לעומת זאת, הרמ"א כתב שהמנהג כשיטת ר"ת לברך תמיד שתי ברכות - 'להניח' על של יד, ו'על מצות' על של ראש, אלא שמוסיפים 'בשכמליו' לאחר ברכת תש"ר 'לרווחא דמילתא' (עי' משנ"ב ס"ק כא).

בביאור הגר"א אורח חיים סימן כה הסביר ששיטת ר"ת בעצם מבוססת על גירסתו בגמרא:

לפי' תוס' שם. ותלוי בחילוף הגי', דלגי' ספרים שלנו 'חוזר ומברך' א"א לפרש אלא כפי' תוס', דמאי פריך ומאי משני. וכ"ה בתנחומא.

כלומר, לדעת הגר"א, המילה 'חוזר' בדברי רב חסדא היא שגרמה לר"ת להבין שהסח לפני הנחת תפילין של ראש מברך שנית ברכת 'להניח', וממילא בצירוף דברי רבי יוחנן שעל תפילין של ראש מברך 'על מצותי' - יוצא שמברך שתי ברכות על תש"ר.

אולם, לדבריו, גירסת הרי"ף והרמב"ם אינה כוללת את המילה 'חוזר', ויש להכריע כמותה מכמה טעמים:

[1] **גירסת הראשונים בגמרא** - ולגי' הרי"ף ורמב"ם דל"ג חוזר אלא מברך ע"כ כפירש"י. ודעת רש"י ורי"ף ורמב"ם עיקר.

וכ"כ הרשב"א בתשובה, דגירסא דידהו נכונה מאד דל"ג חוזר.

[2] **התוספתא בברכות** - וראיה מכרחת ממ"ש בתוספתא דברכות פ"ו וז"ל וכשהוא מניחן אומר אשר קדשנו כו' להניח תפילין. וקושיא עצומה לפי' תוס' מתוספתא הנ"ל.

[3] **השוואה לת"מ** - ועוד קשה מתוספתא פרק הנ"ל גבי ברכת תרומה ומעשר וז"ל היה מהלך להפריש תרומה ומעשרות מברך ברכה אחת. וכן פסק הרמב"ם בפ"א מה' מעשרות הלכה י"ו שאם הפריש מעשר ות"מ ומ"ע ומ"ש בבת אחת ולא סח ביניהן מברך ברכה אחת, ואם הפסיק ביניהם מברך על כל אחת ברכה הראויה לו, וכ"פ טוש"ע י"ד סי' של"א סעיף ע"ח, ולא הגיה שם הרב כלל. הרי דיכול לברך ברכה אחת אפי' לכמה מצות שחלוקים כ"א בפ"ע ולא שם אחד להם רק אם לא הפסיק.

[4] **סברא** - ועוד היאך תיסק אדעתין לברך ב' ברכות על ש"ר כשסח ביניהם אחר שש"י כבר מונח? וכן כשאין לו אלא תש"ר כמ"ש סי' כ"ו ס"ב, והיאך יאמר ב"פ וצונו על מצוה א'?

[5] **ראיה מהלכות ציצית שברכת טלית אחת פוטרת את חברתה** - ומ"ש מכמה טליתות של ציצית אם לבשם בבת אחת דמברך רק ברכה א' כשלא הפסיק ביניהם, וכאן יברך ב' ברכות לבד להניח שבירך כבר על ש"י!?

[6] **תירוץ קושיות ר"ת** - וקושיית תוס' דברכות ס' ע"ב ד"ה אשר כו' שדוחק לפרש שם כי מנח אדרעיה כו' ארישיה כו'³ - בהפסיק. קושייתם פריך גמ' במנחות ל"ו א, ומשני: סח מברך ב' לא סח כו', ור"ל דבברכות שם חשיב סדר ברכות וחשב נמי כמה ברכות נמצאו במצות תפילין כמו בתרומה ומעשר כנ"ל בהפסיק ביניהן.

³ תלמוד בבלי ברכות (ס, ב): 'כי מנח תפילין אדרעיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין. ארישיה, לימא: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין.'

ולפ"ז לא פליגי גמ' דילן עם התוספתא הנ"ל וירושלמי פ"ד דדמאי גבי תרומה ומעשר וכן עם הזוהר כנ"ל.

[7] **מסורת הגאונים** - וכן דעת רב האי גאון ורב אחא משבחה, וכן עיקר:

לעומתו, בספר 'ערוך השולחן' (כה, יג) הסביר באופן מחודש את היסוד לשיטת ר"ת, שהיא מנהג אשכנז, לברך שתי ברכות על תפילין, בכך שהברכה השניה אינה ברכת המצוות, אלא ברכת הודאה.⁴ בכך הוא הסביר גם את המנהג לומר בשכמל"ו לאחר הברכה, שאינו בגלל חשש ספק ברכה לבטלה כפי שכתב הרמ"א, אלא הוא השלמת השבח:

ולכן נ"ל דברכת על מצות תפילין היא ברכת הודאה כמ"ש מקודם, בהיות מצוה זו הקשר הגדול שמקשר את ישראל לאביהם שבשמים. לזה אנו מברכים ברכת הודאה להודות להש"י על הטוב הזה. ובהיות שעיקר הקשר הוא בפסוק שמע ישראל, ולכן אנו אומרים בשכמל"ו, כמו שיעקב אבינו ענה כן בעת שהשבטים אמרו שמע ישראל, כדאיתא בפסחים [נ"ו, א]. וראיה לזה מלשון תפילין עצמה שכתב הטור לשון פלילה שהן אות ועדות לכל רואינו שהשכינה שורה עלינו וכו' עכ"ל. וזהו פירושו דעל מצות תפילין: כלומר, על מה שהש"ת התחבר אלינו - אנו נותנים לו יתברך שבח והודיה על זה.

ביערוך השולחן מסביר שהמקורות הסותרים, לכאורה, שמופיעים בספר הזוהר בשאלה אם יש לברך ברכה אחת על התפילין או שתיים, בעצם מורים על רעיון שמתאים להסברו להבדל בין שתי הברכות:

עב"י שהביא מזוהר פנחס: אר"ש תפילין וכו' ברכה אחת לתרווייהו וכו' עכ"ל. וכתב שי"ל דכוונתו דברכת להניח קאי אתרווייהו ולעולם צריך שתיים ע"ש. ולענ"ד ודאי כן הוא שהרי בתיקוני זוהר חדש [דפוס ווילנא ד' מ"ו:]: אומר על קרא ד'אחת דיבר אלהים שתיים זו שמעתי, וז"ל: ובגין דמסיתרא דימינא ושמאלא שתיים זו שמעתי [כצ"ל] צריך לברכא עלייהו תרין ברכאין חד להניח על של יד וחד על מצות על של ראש, ואם סח בנתיים מברך על של ראש שתיים, אבל מסיתרא דעמודא דאמצעייתא איתמר אחת דיבר אלהים [כצ"ל] ולא צריך אלא ברכתא חדא וכו' עכ"ל.

ונראה דה"פ: דמצד עצם הברכה על המצוה - די באחת, וזהו עמודא דאמצעייתא, 'תפארת' - זו התורה, כדאמרינן בברכות נ"ח: 'והתפארת זו

⁴ מתוך דבריו, ניתן להסביר את מנהג אשכנז לברך על תפילין של ראש שתי ברכות גם כאשר מניח תפילין של ראש ללא תפילין של יד - הראשונה היא ברכת המצוה, והשנייה היא ברכת השבח. אולם, יש לשאול: מדוע כאשר מניח רק תפילין של יד אינו מברך על מצות תפילין? שהיא ברכת השבח על התפילין? ערוך השולחן ציין בסי' כו שיש סוברים שיש לברך שתי ברכות גם על תפילין של יד, אך כתב שהעיקר הוא כמו שכתב הרמ"א. וטעם הדבר עפ"י מה שכתב בסימן כה סעיף י, שהשבח שייך דווקא לתפילין של ראש: 'ונ"ל דלהניח היא ברכת המצוה ועל מצות היא ברכת תודה שזכנו ה' לעשות אות בינו ובינינו וזה שייך לשל ראש כמו שדרשו [מנחות לה, ב] על קרא דוראו כל כו' כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך אלו תפילין שבראש ולפ"ז אי"ש ודו"ק'.

מתן תורה', ורק מימינא ושמאלא שהם חסד וגבורה צריך שתי ברכות,
האחת - גזירת מלך והוא גבורה, והשנית - הודאה על ההתקשרות והוא
ימינא חסד ודו"ק.